

Г. Я. Холод, канд. філол. наук, проф.,
Інститут дизайну, архітектури та журналістики, Київ

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ МАРУСИ БОГУСЛАВКИ В ОДНОЙМЕННІЙ ПОЕМІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Репрезентовано засоби створення образу головної героїні поеми П. Куліша Маруся Богуславка; окреслено етапи її духовної еволюції, зроблено акцент на зміні її світоглядної позиції.

Ключові слова: образ, світогляд, духовна еволюція, поема.

1901 р. С. Томашівський проаналізував поему П. Куліша Маруся Богуславка, звернувши увагу на специфіку художньої інтерпретації письменником однойменної думи. Крім цього, дослідник приділив увагу й творам Е. Згарського, І. Левицького, Б. Грінченка, М. Старицького, С. Воробкевича, які також художньо осмислювали думу Маруся Богуславка [Томашівський, 1901].

Поема П. Куліша Маруся Богуславка привернула увагу дослідниці В. Біляцької, яка у статті «Поема Маруся Богуславка П. Куліша в обсерваціях С. Томашівського і В. Щурата» висвітлила особливості їхнього критичного осмислення твору [Біляцька, 2012]. М. Лановик та З. Лановик у статті «Східні поеми П. Куліша на перехресті азійського містицизму і європейського романтизму» проаналізували поему П. Куліша Маруся Богуславка, ураховуючи вищезгаданий культурний дискурс [Лановик, 2014]. О. Лавер у своїй статті Емоційно марковані літературно-художні антропоніми у творах П. Куліша проаналізувала антропоніми у творах П. Куліша, зокрема й у поемі Маруся Богуславка [Лавер, 2010].

Хоча поема П. Куліша Маруся Богуславка неодноразово була об'єктом наукових досліджень, пропонуємо осмислити образ головної героїні з погляду зміни її аксіологічних орієнтирів.

У своїй староруській поемі Маруся Богуславка Пантелеймон Куліш особливу увагу приділяє присвяті, де активно використовує слова (дух, душа, пречисту, благословляти, херувими, зоря

новорожденна, відрада, благоуханне, Мадонно), сакральність яких підкреслюється за допомогою епітетів світлокрилий, святими, благословенній, спасенну, райська. Створюючи таким чином заряджену позитивною енергією атмосферу, автор увиразнює сакральний процес творчості, наголошуючи на його Божественній природі. Визнаючи автора лише знаряддям для виникнення слова й підкреслюючи визначальну роль Божественного у вищезазначеному процесі, П. Куліш недаремно обрав образ Мадонни, яка є символом народження святого. Прикметним є те, що, моделюючи образ Марусі Богуславки (ідеться про портрет і мовлення головної героїні), П. Куліш постійно використовує сакральні слова з великою позитивною енергетикою, що в уяві реципієнта поступово формують образ ідеальної дівчини, якій відкрилася істинність людського Буття.

Автор, звертаючись до Музи, яку він вважає богинею правди й святинею серця чистого і розуму свobodного, і репрезентуючи головний критерій творчості – правду (Дай же нам, богине, тільки щирій правді поклоняться І в ім'я твоє святе дітьми терпимості озваться, наголошує на дистанційованні від ідеологічної заангажованості, сформованого попередніми поколіннями упередженого ставлення до минулого (Занедбали й ті перекази, ті споминки криваві, що діди вважали за вінець своєї честі й слави) і важливості об'єктивного висвітлення історичних подій (Ми про давні давна без гніву й лукавства спогадаймо, Про безладде наших бідолашних предків заспіваймо) [Куліш, с. 1].

Анонсуючи розповідь про попа Державця – батька Марусі Богуславки, П. Куліш використав антитезу, що сприяла не лише підкресленню чеснот вищезазначеного персонажа поеми, а й презентації деструктивних ознак історичного періоду, які автор увиразнює за допомогою градації епітетів (напр. темного розбійницького). Антропонімом Державець П. Куліш не тільки окреслює риси характеру попа, а й підкреслює велич його пращурів, які завдяки шляхетності з давен давнешніх заслужили в короля державу. На нашу думку, детальним моделюванням образу батька Марусі, зокрема акцентом на його доброчесності, праведності, автор мотивує наявність вищезгаданих рис характеру в Марусі Богуславки, які найбільше експліковані

в епізодах перебування у Стамбулі. Ототожнюючи єзуїтів із гадюками, злою, в'їдливою тлею, автор не тільки чітко окреслює своє ставлення до них і репрезентує їхні негативні риси характеру (підступність, хитрість, агресивність), а й увиразнює нонкомформістську позицію Державця щодо підступної політики покатоличення Русі. Саме вона змусила його залишити рідні місця (Волив лучче всяку нужду й тяжку біду приймати, / Ніж з ляхами по науці єзуїтській панувати, / З русинів ляхву та недоляшків штучно виробляти, / Правду-матір, честь, і волю, й душу / Риму продавати [Куліш, с. 1]) й шукати долі в Богуславі, де в громаді набув беззаперечного авторитету завдяки своїм чеснотам та вмінню правити службу Божу. На нашу думку, у негативному ставленні (Він картав у церкві козаків докірними словами, / Соромив їх дуків хижими, кривавими ділами. І полковника козацького, й обозного, й гетьмана Поважав не вельми більш, як нехриста і бусурмана [Куліш, с. 1]) попа Державця до козаків чітко окреслена позиція П. Куліша, що акцентує увагу на пияцтві, гультьяйстві, розбійництві кривавих злочинах останніх, які підкуплене ними ж за крадені гроші п'яне кобзарство, шинкове нищунство презентувало як лицарські подвиги. Ненавистю козаків, що гнівили Бога своїми гріхами, до попа Державця, який віддавав перевагу праведному життю, а не статкам, П. Куліш знову підкреслив аксіологічну прірву між вищезгаданими персонажами.

На відміну від батька, Маруся Богуславка, на красі якої зроблено акцент на початку твору, не була радикально налаштована стосовно козаків. Закохана в козака Левка Кочубея, вона вірно чекала його з походу й не піддавала сумнівам правильність учинків коханого, який і Марусі, і її матері обіцяв великі багатства, здобуті в боях із турками.

Маючи зі своєю дружиною, яка після багатьох років бідного життя прагнула розбагатіти й молила Богородицю про допомогу козакам під час морських походів, а також збагачення свого майбутнього зятя, різні точки зору на майбутнє Марусі, піп Державець був переконаний, що саме така козацька активність відкриває шлях орді. Піп не був прихильником насильства й вважав, що саме сила молитви здатна захистити рідну землю від

ворогів. Державець, спрогнозувавши наслідки козацької діяльності, зокрема страждання людей від помсти орди, негативно оцінив несправедливі вчинки козаків щодо земляків, які не хотіли підкорятися їхньому примусові брати участь у морських походах. Усі переживання щодо майбутнього рідної землі трансформувалися в пророчий сон, у якому Дніпро взимку розлився кривавою водою. Підступність козаків П. Куліш підкреслив образом Івася – родича Марусі, якого січовики схопили в селищі й продали в ясир. Зокрема, у цьому контексті було згадано Гната Шую – козака, лицемірство якого у творі увиразнено його прагненням стати ченцем. Завдяки образу Івася, який вважає віру в Аллаха істинною й з огидою ставиться до рідної землі, автор змушує реципієнта замислитися над причинами кардинальної переорієнтації людини (чужина стала рідною домівкою й навпаки – Бо я між ними / Немов на світ удруге народився / І думками про божество святими, / І правдою без хиби просвітився [Куліш, с. 4]), яка, ще в дитинстві ставши товаром, була зраджена козаками, які повинні були захищати рідну землю, а не заробляти гроші, продаючи українців у полон. Завдана в дитинстві психологічна травма, зумовлена зрадою тих, кому Івась довіряв, визначає його ставлення до рідної домівки й мотивує очистити її вогнем, незважаючи на благання Марусі Богуславки, яку він хоче силоміць забрати до Стамбулу, не плюндрувати місця, де за ним плакала мати. П. Куліш образом круговерті, створеним завдяки зоровим і слуховим деталям (У попаді в очу позеленіло... / Дочка, татарин, божники з богами, / Усе пішло кругом і зашуміло, мов гай густий під бурею-вітрами... / Кудись вона біжить чи завірюха / Її на дикі крила підхопила / І мчить крізь полон'є та дим, і духа / У грудях бідолашних захопило / І серце, й пам'ять, мов у морі, потопило [Куліш, с. 5]), візуалізував утрату свідомості головної героїні, підкресливши таким чином пережите Марусею психологічне напруження.

Трагізм ситуації у творі підсилюється за допомогою сприйняття наслідків татарської навали Марусиною матір'ю, яка збожеволіла (Я забула, як заснула, / Чим була, живучи... / Темна темрява бгорнула Мізок мій болючий) через побачене й пережите. Стан божевілля репрезентований у творі хаотичністю

думок старої жінки, моделюванням кількох реальностей, що не відповідають дійсності, неспроможності відновити власну ідентичність (Чи дочка була се в мене, / Чи се я, Маруся? По кому се я так плачу, по кому журюся?) [Куліш, с. 5]. Акцентуючи увагу на горі матері, підкресленому портретною деталлю (усе волосся миттєво посивіло), і змальовуючи труднощі (перебрела Дністер), що вона долає дорогою до Стамбула в пошуках Марусі Богуславки, автор увиразнює безмежність материнської любові, яка миттєво трансформується в ненависть до рідної дитини, закоханої в султана. Сприймавши зміну світогляду Марусі Богуславки та її духовну еволюцію (Я сліпа була, не знала, / Що за храм великий / Без кінця і без начала / В міряд владики. / І глуха: не чула хору / Сфер небесних вічних, / Горньої музики твору / Мислей передвічних. / Бог тепер мені відкрився, / Бо розпалась луда / На очах, і він явився / В невимовних чудах [Куліш, с. 34]) як зраду християнської віри (В деспоті тепер вбачаю / Знов звізду Востока / І душею в нім вітаю / Нового пророка), мати, образ якої під впливом негативних емоцій кардинально змінюється (Тільки патли дибки стали, / Мов живі гадюки; / А Медузи злющі очі / В підлоб'ї склепились, / В судоргах пекельних шоки / І уста скривились [Куліш, с. 35]), робить невдалу спробу позбавити головну героїню життя. Імплицитно засуджуючи релігійну нетерпимість і фанатизм попаді, яка знівельовала сімейні цінності, автор окреслив свою позицію щодо важливості вільного вибору особистості й можливості аксіологічних переорієнтацій, суголосних динаміці внутрішнього світу й зумовлених зміною життєвих обставин. Детально змальовуючи життя українців у Стамбулі й на Батьківщині, автор антитезою (Дивись, ледащо, як у нас гуляє / Народ веселий у святій свободі. / А в вас раює і достаток має / Хіба паливода, харцизник, злодій...) моделює парадоксальну ситуацію: українці на чужині більше захищені, ніж у рідному краї (І ні один із нас ні бранця не потаїть, / Ні бранки: / Бо в Корані золотими / Словами нам прописано, щоб навіть / До ворогів були ми милостиві, не вимагаючи великої поживи) [Куліш, с. 12]. Підтвердженням цьому є безкорислива допомога непритомній матері Марусі Богуславки, яку надали мусульмани, зокрема

Кантемир та Заїра. Життя мусульман, які щиро дотримувалися приписів Корану й виявляли милосердя до своїх ворогів, а також толерантність до представників іншої віри, вплинули на світогляд Марусі Богуславки. Вона відчула повагу до своєї особистості, оскільки мала змогу зберігати християнську віру, до якої султан толерантно ставився. Сприймаючи все, що з нею сталося, як Божу волю, Маруся Богуславка у своєму перебуванні в Стамбулі вбачає глобальну місію – сприяти встановленню миру завдяки впливу на султана (Дай мені з Твоєї ласки, / Світ йому відкрити, / Тихий мир у християнських / Землях водворити! / Нехай віру перестане / Побивати віра / І в омані не сконає / Дивний сей невіра! [Куліш, с. 16]). Уміння неупереджено аналізувати обставини, відсутність релігійного фанатизму, нетерпимості до віри інших народів дали їй можливість об'єктивно оцінити велич внутрішнього світу майбутнього чоловіка й максимально відкрити своє серце пізнанню істини й свого призначення.

Моделюючи образ султана, П. Куліш руйнує стереотип щодо його жорстокості й тиранії. Правитель хоче заради коханої завоювати Україну й перетворити її на Божий рай [Куліш, с. 18], захистивши від Москви та Польщі. Султан із розумінням поставився до вчинку Марусі, яка випустила козаків і свого коханого Левка з в'язниці та забезпечила їм безперешкодне повернення додому, належним чином оцінив її здатність на самопожертву. Показовою в поемі є сцена каяття полонених козаків, які лише в кризовій ситуації, переосмислюючи свою поведінку, почали аналізувати власні гріхи: пияцтво, гультьяйство, пролиття крові, продаж земляків у рабство. Саме заради них Маруся Богуславка ризикувала своїм життям і була готова свідомо прийняти смерть, не знаючи, що султан, віддаючи їй знак влади, не тільки передбачив її вчинок, а завдяки таємній змові з Кантемиром забезпечив їй усі умови для звільнення козаків.

Спілкуючись із султаном, пізнаючи глибину його щирого серця, Маруся почала не тільки відчувати всеприсутність Бога й звертатися до Нього в будь-якому місці, а й відкривати серце й душу новому почуттю – коханню до султана, яке мало велике значення для майбутнього України. Духовна еволюція (прийняття

ідеї єдиного Бога для всіх народів, усвідомлення своєї місії й важливості її виконання) головної героїні, яку П. Куліш позиціонує не як зрадницю своєї віри, а як особистість, яка має право на зміну життєвої позиції, продемонстрована у творі завдяки розлогим антитетичним діалогам Марусі Богуславки з матір'ю – непримиреним опонентом ісламу.

Отже, моделюючи образ Марусі Богуславки завдяки портретним деталям, мовленню, відтворенню ставлення до інших персонажів, діалогів із ними, вчинків, П. Куліш презентує духовну еволюцію героїні, зумовлену зміною її світогляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Біляцька В. Поема Маруся Богуславка П. Куліша в обсерваціях С. Томашівського і В. Щурата / В. Біляцька // Таїні художнього тексту (до проблем поетики тексту) : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 15. – С. 4–12.

Куліш П. Маруся Богуславка / П. Куліш // Українська література : електронна бібліотека – Режим доступу: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/k/kulish-pantelejmon/342-pantelejmon-kulish-marusya-boguslavka>. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

Лавер О. Емоційно марковані літературно-художні антропоніми у творах П. Куліша / О. Лавер // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. : Філологія. Соціальні комунікації. – 2010. – Вип. 22. – С. 106–109.

Лановик М. Східні поеми П. Куліша на перехресті азіатського містицизму і європейського романтизму / М. Лановик, З. Лановик // Слово і час. – 2014. – № 8. – С. 57–79.

Томашівський С. Маруся Богуславка в українській літературі: історико-літературний нарис / С. Томашівський. – Л., 1901. – 75 с.

REFERENCES

Biliatska V. Poema Marusia Bohuslavka P. Kulisha v observatsiiakh S. Tomashivskoho i V. Shchurata / V. Biliatska // Tainy khudozhnogo tekstu (do problem poetyky tekstu) : zbirnyk naukovykh prats. – 2012. – Vyp. 15. – S. 4–12.

Kulish P. Marusia Bohuslavka / P. Kulish // Ukrainka literatura : electronna biblioteka. – Rezhym dostupu: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/k/kulish-pantelejmon/342-pantelejmon-kulish-marusya-boguslavka>. – Nazva z ekranu. – Data perehliadu: 20.12.18.

Laver O. Emotsiino markovani literaturno-khudozhni antroponimy u tvorakh P. Kulisha / O. Laver // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. – 2010. – Vyp. 22. – S. 106–109.

Lanovyk M. Ckhidni poemy P. Kulisha na perekhresti aziatskoho mistytsyzmu i yevropeiskoho romantyzmu / M. Lanovyk, Z. Lanovyk // Slovo i Chas. – 2014. – №8. – S. 57–79.

Tomashivskiy S. Marusia Bohuslavka v ukraini literaturi: istoryko-literaturny narys / S. Tomashivskiy. – Lviv, 1901. – 75 s.

Стаття надійшла до редакції 23.10.19.

H. Ya. Holod, PhD., Prof.,
Institute of Design, Architecture and Journalism, Kyiv

**SPECIFICITY OF MODELING THE IMAGE
MARUSI BOGUSLAVKA IN PANTELEIMON KULISH'S POEM
OF THE SAME NAME**

In the article Specificity of modeling the image of Marusi Boguslavka in Panteleimon Kulish's poem of the same name the means of creating the image of the main heroine of the poem are presented, the stages of her spiritual evolution are outlined, the emphasis is placed on changing her worldview position.

The peculiarities of modeling of Marusi Boguslavka's image are analyzed, in particular, attention is paid to portrait details, the heroine's speech, her attitude to other characters, actions, antithetical dialogues with her mother – an irreconcilable opponent about Islam.

Keywords: image, worldview, spiritual evolution, poem.

УДК 81'37Куліш

М. М. Цілина, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет культури і мистецтв, Київ

ОНИМИ В РОМАНІ П. КУЛІША ЧОРНА РАДА

Розглянуто тематичні групи власних назв у романі П. Куліша Чорна рада. З'ясовано їхні структуру і походження, здійснено спробу всебічного аналізу таких найменувань. Найчисленнішими групами власних назв у романі є антропоніми й топоніми. Мени уживаними – астроніми, документоніми, ергоніми й теоніми.

Ключові слова: антропоніми, астроніми, ергоніми, теоніми, топоніми.

Інтерпретація ідейно-тематичного спрямування будь-якого художнього твору буде недостатньою без огляду його мови та специфіки ідеостилю. І перше, що має зацікавити дослідника в лінгвістиці тексту, – це ономастичне поле, навколо якого організована вся інша лексика. Оніми відіграють, на нашу думку, ключову роль. Особливу увагу треба звернути на вивчення романного ономастикону, оскільки наявність декількох сюжетних ліній передбачає і велику кількість, насамперед, імен, по батькові, прізвищ, кличок героїв; широку географічну локацію, а це назви країн, регіонів, хуторів, сіл, міст, гір, річок тощо. Ономастика